

*Non-formal Education
Неформално образование*

ПРАКТИКИ НА НЕФОРМАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ В СОЦИАЛНА УСЛУГА „НАБЛЮДАВАНО ЖИЛИЩЕ“

Александър Ранев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Социалната услуга „наблюдавано жилище“ е насочена към оказване на подкрепа на пълнолетни младежи и девойки, напуснали домовете за деца, лишени от родителски грижи, центровете за настаняване от семеен тип, приемни семейства и други социални услуги, насочени към деца в риск. Липсата на ресурси за справяне с тези предизвикателства води до рискове, като психически срыв, социална изолация, криминално поведение и др. Възможностите, които предлага неформалното образование за развитие и осъществяване на личностния потенциал на тези млади хора, са жизнено необходими. Характерни форми на неформалното образование са: продължаващо обучение – на завършващите средно или основно образование се дава възможност за редовна, вечерна, индивидуална форма на обучение; професионални и/или образователни курсове – свързани са с професионалната/образователна подготвеност в зависимост от индивидуалния профил на младежа/или девойката; тренинги (индивидуални и групови) – за усвояване социални умения и умения за самостоятелен живот. Настоящият материал описва част от практиките на неформалното учене и образование, осъществявани в социалните услуги „наблюдавано жилище“.

Keywords: social service; observed housing; non-formal education

Социалната услуга „наблюдавано жилище“ е насочена към оказване на подкрепа на пълнолетни младежи и девойки, напуснали домовете за деца, лишени от родителски грижи, центровете за настаняване от семеен тип, приемни семейства и др. социални услуги, насочени към деца в риск. Възможно е и приемането на пълнолетни в трудоспособна възраст, които не получават външна подкрепа и се нуждаят от подкрепа в прехода към самостоятелен живот. След навършването на пълнолетие тези млади хора трябва да напуснат институциите за деца, лишени от родителски грижи. Основните трудности, с които се сблъскват в този етап от живота си, са свързани с:

- липсата на необходимите социални умения за самостоятелен живот;
- липсата на битови условия за живеене;

- липсата на постоянна работа и свързаните с нея доходи;
- липсата на професионална квалификация и умения за практикуването на различни занаяти;
- липсата на образование;
- липсата на подкрепяща среда от приятели/връстници и значими възрастни;
- заболявания и свързаните с тях потребности от лечение и ползване на здравни и медицински услуги.

Липсата на ресурси за справяне с тези предизвикателства води до рискове, като психически срив, социална изолация, криминално поведение и др. В рамките на много от социалните услуги за непълнолетни се предоставят услуги от типа „преходно жилище“, които са предназначени да подготвят подрастващите за техния самостоятелен живот след навършване на пълнолетие и снижаване на негативните последици от посочените по-горе проблемни зони. Въпреки това нито биологичната, нито психичната възраст на повечето подрастващи отговарят на предизвикателствата, които се изправят пред тях. Именно с цел изграждане на подкрепяща среда за тези младежи са насочени и усилията на различни организации, предлагащи услугата „наблюдавано жилище“. Тези услуги се осъществяват от общините или се предоставят от тях на неправителствени организации и се осъществяват предимно в апартаменти или в обособени постройките и сгради с капацитет между двама и осем души.

Съдържанието на настоящия текст цели да представи типични практики в областта на неформалното образование в социална услуга „наблюдавано жилище“. Описанието отразява част от личния ми седемгодишен опит като служител в „Наблюдавано жилище *заедно*“, както и впечатленията ми и наблюденията от работата на колеги от подобни организации в София и страната. „Наблюдавано жилище *заедно*“ започва да функционира през ноември 2008 г. под наименованието „Защитено жилище *заедно*“⁽¹⁾ и е едно от най-първите в страната, предоставящо подкрепа на пълнолетни, психически и физически здрави младежи в риск. Целта, която си поставят неговите основатели, е да се осигурят подслон, психологическа и социална помощ на младежи, напуснали домовете за деца, лишени от родителски грижи⁽²⁾. На този етап проектът е оказал подкрепа на 81 млади хора. По-голямата част от тях вече живеят, работят и се справят самостоятелно, 19 души са приети във висши учебни заведения, а 4-ма станаха родители. Капацитетът на жилището е 10 души, а срокът на престой е до 2 години. Той се определя в зависимост от индивидуалните потребности, поведение и готовност за самостоятелен живот на всеки младеж. През времето на своя престой потребителите имат възможност да ползват подкрепящи услуги, като например:

- *продължаващо обучение* – за завършващите средно или основно образование се дава възможност за редовна, вечерна, индивидуална форма на обучение;

– *професионални и/или образователни курсове* – свързани са с професионалната/образователната подготвеност в зависимост от индивидуалния профил на младежа или девойката;

– *тренинги* (индивидуални и групови) – насочени към усвояване на социални умения и умения за самостоятелен живот.

Тези услуги се осъществяват както от външни организации, така и в рамките на наблюдаваното жилище от екипа специалисти, работещ в него. Младежите биват системно консултирани и информирани по въпроси от следните области – *социални, правни, психологически, педагогически, здравни, професионални*. Основните социални умения, които екипът цели да развие у младежите, са следните:

– *умения за общуване* – сред тях: спазване на граници, изразяване/споделяне на емоции и чувства, водене на преговори;

– *умения за търсене на работа* – написване на автобиография, регистрация в бюрата по труда, търсене на работа по места и в интернет, интервю за работа;

– *умения за поддържане на личния бит* – хигиена на личното пространство, разпределяне на бюджета, пазаруване и готвене и др.;

– *умения за решаване на конфликти* – водене на преговори, изслушване, разбиране на чужда гледна точка, признаване и приемане на вина, поемане на последствия, овладяване на емоции;

– *умения за влизане в социални роли и ориентиране в различна среда* – познания за различни видове социални роли и свързаните с тях поведенчески модели.

Това, което стои в дълбочината на формирането на тези и на други умения, са възпитателни и учебни цели. Възпитателните са свързани с процеса на социализация на младежите и тяхното личностно развитие, като сред тях са формиране на ценности, формиране на норми и форми на поведение, осмисляне на възгледи, както и конкретни черти на характера, като например отговорност, честност, адаптивност, устойчивост, доброта и др. Учебните цели са свързани с конкретни области на знание, които са важни за конкретния потребител, като например – *подготовка за теоретичен или практически изпит* (например матура, кандидатстудентски изпит, изпит по конкретен предмет в училище/университет, образователен или професионален курс); *диагностицирани липси в грамотността* (предимно свързани с четене, писане, смятане); *социално-гражданското образование* (теми, свързани с правни норми, местни и национални традиции и обичаи, граждански права и отговорности, приемане и познаване на различни култури и общности, ориентиране в непознатата среда, познаване на основните държавни и общностни институции и техните функции).

В организационен аспект работата с младежите е разделена както в *индивидуална*, така и *групова* форма. В *индивидуалната форма* работата се осъ-

посрещва съвместно между специалист и потребител по определена задача в кабинета на специалиста на територията на жилището или извън него. Подкрепящото съвместно учене е важна част от работата на екипа и понякога е сериозно предизвикателство. Важна е, тъй като без тази подкрепа крайните цели биха били почти непостижими за потребителите поради различни причини. Предизвикателство е, тъй като, от една страна, често обстоятелствата налагат подкрепа в области на знанието, които са извън нашите (на отделните членове на екипа) професионални компетентности. От друга страна, предизвикателство е да мотивираш младеж, който е загубил учебните си навици, изпитва затруднения в ученето от различно естество и за когото образованието не е ценност. Ще бъде наивно да приема, че подкрепата на потребител в самоподготовката му се ограничава до това да се опитам да формирам положителни нагласи към ученето, без това да включва и пряка подкрепа по конкретни задачи, което да подпомогне постигането на успех. Именно постигането на успех е един от най-силните мотивационни фактори, които стимулират младежите към следващи усилия. До този момент в самоподготовката на потребители съм оказвал подкрепа по предмети като физика, математика, литература, биология, история, география, руски и английски език, готварство и кетъринг, мениджмънт на малкия и средния бизнес за изпити в средните училища, матури и кандидатстудентски изпит, както и по петрография за семестриален изпит във ВУЗ. Моите колеги в жилището също осъществяват подкрепа в самоподготовката на потребителите по различни предмети. Така например усилията, които положи настоящият директор на жилището, спомогнаха за добрата спортна подготвеност на няколко младежи за изпитите им в Националната спортна академия. Така на практика в „Наблюдавано жилище заедно“ осъществяваме форми на индивидуално параформално образование в съпътстващата на формалното образование подкрепа на младежите. То е ангажирано към превенция на отпадането от училище, но също и в подкрепа на продължаващото образование.

Груповата форма може да обхваща част от потребителите в дейности по конкретна задача, обща за тях или всички потребители, при дейности и теми, засягащи всички. Така например към настоящия момент четирима потребители са включени в шофьорски курс. Подготовката за изпита по листовки включва работа на човек от екипа за разясняване на Правилника за движение, разясняване на въпроси от изпитните листовки и др. В тези вътрешни, подкрепящи обучения обикновено не участват потребителите, които по една или друга причина, не са включени в шофьорския курс. Други примери са различните професионални курсове, в които потребителите биват включени. Най-честите сред тях са курсове за готвачи, пицари, езикови курсове, курсове по компютърна грамотност. Паралелно с обучението в самите организации, предлагащи курсовете, екипът на жилището също осъ-

ществува подкрепа в самоподготовката на младежите. Например при потребители, включени в курс по готварство, екипът осигурява необходимите продоволствия и заедно с тях осъществява тяхното приготвяне, съобразно технологията и рецептите, описани в учебното ръководство към готварския курс. Това е много важна част от теоретико-практическата подготовка, тъй като часовете, предвидени в курсовете, често са недостатъчни за успешното полагане на заключителните изпити.

Друг вариант на групова работа са общите дейности по теми и задачи, засягащи всички потребители. Най-често това са тематични събирания по въпроси, засягащи груповата динамика, взаимоотношенията между потребителите, споделяне, анализ, осмисляне на преживяване, съвместно планиране на общи събития. На подобни срещи екипът набляга предимно на развитието на умения на младежите като например умения за работа в група, планиране на времето, формиране на механизми за контрол на поведението, слушане и споделяне, преговаряне, спазване на договореност, преосмисляне на гледна точка, умения за живот в различна среда и др. Много често на тези срещи се обсъждат въпроси, свързани с държавата, политиката, правото, екологията, семейството, възможностите за развитие, здравето и здравословния начин на живот, религията, различията между хората и различните култури, взаимоотношенията между хората и др. На тези срещи сме канили и бивши потребители, които да споделят своя опит от предизвикателствата на самостоятелния живот. Освен потребители в подобни срещи участват и външни лица, които в зависимост от компетентността си, запознават младежите по въпроси от различен характер. В общите срещи са участвали политици, собственици на фирми, студенти доброволци, служители на различни фирми и организации.

В своята работа ние често влизаме в партньорски взаимоотношения с колеги от други наблюдавани жилища и социални организации. С тях осъществяваме съвместни дейности по проекти, свързани с личностното и професионално развитие на потребителите. Така например наши младежи се включиха в проект на „Фондация за социална промяна и включване“, свързан със социалното предприемачество, в който младежите придобиха умения в конкретни занаяти, планирането и управлението на бюджет, управлението на малък бизнес, предприемачеството.

Важна част от работата са трудовите и спортни дейности, които са неделима част от ежедневието на наблюдаваното жилище. Освен подобряване на здравната и физическа култура и положително отношение към труда ние, като екип, целим да изградим у младежите познания и опит в различни полета на трудова дейност, което да подобри уменията им за самостоятелен живот и пригодността за работа в конкретна професия.

Дейностите с учебно-възпитателен характер често включват и занимания извън територията на наблюдаваното жилище. Сред тях мога да посоча –

опознавателни разходки в София, излети в планината, учебни посещения във фирми, посещения на културни мероприятия (театър, изложби, кино, спортни събития), летни лагери на море и планина. Като преподавател в Софийския университет, съм организиран посещения на младежите от жилището по време на лекции и упражнения, срещи и разговори със студенти. Един от положителните резултати от тези посещения е осъществено желание на младежи да продължат своето образование във висше учебно заведение – желание, пробудило се именно в тези посещения. Подобни срещи и прояви разширяват кръгозора на младежите (повечето от които са с ограничен социален опит), развиват уменията им за поведение в различна среда, познанията за различните социални и професионални роли, уменията за словесно изразяване пред група. Подобни лични преживявания събуждат желания и планиране на професионален избор и реализация. Това не е никак малко, тъй като често на потребителите липсват ориентир за себепознание и реална самооценка. Един от най-съществените резултати от подобни преживявания е свързан с активизирането на волевите импулси в посока личностна промяна и развитие, поради това и организирането на подобни дейности е важна част от нашата работа.

Освен пряката работа на екипа потребителите на услугата „Наблюдавано жилище“ имат възможност да се включат в различни курсове, провеждани от външни фирми и организации. Тези курсове са свързани основно с професионалната и образователната квалификация и подготовка на потребителите. В зависимост от индивидуалните потребности, желания и възможности на отделния потребител, екипът се стреми да осигури възможности за включването в подходящ курс. Много често един професионален курс може да има по-голямо значение и стойност в развитието на даден младеж, отколкото дипломата за един или друг образователен етап. Това е така, тъй като професионалният курс разширява възможностите за търсене и намиране на подходяща работа, както и устойчивост на работното място, а това е необходимо условие за стабилни доходи, битово устройване на потребители, напуснали услугата „Наблюдавано жилище“. В своята практика до момента сме имали немалко случаи, в които на потребители, преминали успешно професионален курс, се дава възможност и да започнат работа на мястото, на което е проведено обучението.

Посочените примери не изчерпват всичко, което се осъществява в полето на неформалното образование в наблюдаваните жилища, и в частност „Наблюдавано жилище заедно“. Рамките на настоящия материал не позволяват да разширя и задълбоча своя преглед, като тук не съм засегнал всички дейности от свободното време на потребителите, както и друг съществен аспект на неформалното образование в услугата „Наблюдавано жилище“, а именно професионалното развитие на специалистите посредством форми на неформално образование. Тук бих включил курсове, тренинги, обучения, суперви-

зия, интервизия, провеждани както от членове на екипа, така и от външни организации. Надявам се, че представените примери дават ясна представа за различните нюанси на проявленията на неформалното образование и учене в социалната услуга „Наблюдавано жилище“. Примерите, които представих, са предимно от организацията, в която имам пряк опит, но наблюденията ми и в други наблюдавани жилища показват сходни практики. Потребителите в наблюдаваното жилище към Българския Червен кръст „Шарената къща“, наблюдаваните жилища към Фондация за социална промяна и включване, Нови Искър, Пловдив и други градове на страната предлагат подобни възможности на своите потребители. На практика, в повечето наблюдавани жилища биват покривани, в една или друга степен, основните типове на неформалното образование, описани в модела на Николаева (2008)³⁾:

– *параформално образование* – чрез паралелната подкрепа на формалното образование на младежите и паралелна компесаторна подготовка на младежи за живота и професията.;

– *допълващо образование* – чрез овладяване на знания и опит за личностно развитие извън формалното образование;

– *продължаващо професионално образование* – разширяване и усъвършенстване на професионалната квалификация с цел подобряване на пригодността за заетост и индивидуално развитие.

Това превръща неформалното образование в много съществена част от живота и дейностите в тези социални услуги. Социалнопедагогическата, образователната и психологическата подкрепа на младежите за постигане на трайни резултати е нелесен процес. Едни от основните фактори, влияещи върху трудностите в процеса на социализация на потребителите на социалната услуга „Наблюдавано жилище“, са характерните дефицити на младежи, израснали в институции и без стабилна и подкрепяща семейна среда. Тези дефицити можем да открием в области като образование, квалификация, социален опит и умения, трудови навици и умения, нагласи, ценности, възгледи, личностни качества. Това поставя самите потребители пред сериозни предизвикателства в личностното им развитие и неформалното образование безспорно е един от пътищата, които дават реални възможности за ефективно социализиране и себеосъществяване.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. В периода на основаването всички услуги от този тип са наименовани „защитено жилище“. Поради това и първоначалното наименование, както и регистрацията на фондацията, която осъществява услугата, е „Защитено жилище *заедно*“. През 2016 г. то бе регистрирано като „наблюдавано жилище“.

2. Тук накратко ще ги наричам „младежи“ или „потребители“.
3. По-подробно вж.: Николаева, С. (2008). Неформално образование. Философии, теории, практики. Габрово, 138–140.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Nikolaeva, S. (2008). *Neformalno obrazovanie. Filosofii, teorii, praktiki*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski [Николаева, С. (2008). *Неформално образование. Философии, теории, практики*. София: Св. Кл. Охридски].

NON-FORMAL EDUCATIONAL PRACTICES IN SOCIAL SERVICE “OBSERVED HOUSING”

Abstract. The “Observed housing” social service is focused on supporting young people who have left social institutes for children without parents, family-type accommodation centres and foster families in Bulgaria. One of the biggest risks for these youngsters comes from the lack of basic social and professional skills, education, supporting environment. For the youngsters, these deficiencies make their independent life very difficult and often the result is emotional depression, criminal behaviour and social exclusion. The opportunities that non-formal education offers for the development and realization of the personal potential of these young people are very important. Part of the typical forms of non-formal education and learning in social service „observed housing” are: continuing education – for secondary or primary school graduates, there is a possibility of regular, evening, individual form; professional and educational courses – related to professional and educational preparation depending on the individual profile; programs and training – individual or group oriented towards different social skills. This article describes some of the typical practices in the field of non-formal learning and education in social services “observed housing” and especially in “Observed housing together”. The article describes how practically / in practice the main types of non-formal education are covered: Parallel education – through the parallel support of formal education and parallel compensatory training of young people for independent life and profession; Complementary education – by acquiring of knowledge and experience for personal development beyond formal education; Continuing professional education – Extending and Improving the professional qualification and individual development.

✉ **Dr. Aleksander Raney, Assist. Prof.**

Sofia University

Sofia, Bulgaria

E-mail: aleksandar.123@gmail.com